

ИНТЕРТЕСТАМЕНТАЛНИ
ПЕРИОД
Студије из библијске науке

Са благословом
Архиепископа пећког,
Митрополита београдско-карловачког
и Патријарха српског
Господина ИРИНЕЈА

Библиотека
УЏБЕНИЦИ И ПРИРУЧНИЦИ

Књига 2

ИНТЕРТЕСТАМЕНТАЛНИ ПЕРИОД

Студије из библијске науке

са енглеског превео Предраг Ракић

ИЗДАВАЧКА ФОНДАЦИЈА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
АРХИЕПИСКОПИЈЕ БЕОГРАДСКО-КАРЛОВАЧКЕ

Београд 2015

Издање српске Библије из 2010. и 2012. г., са тзв. ширим, александријским каноном старозаветних књига пружа могућност да се и наша библијска наука заинтересује за књиге уобичајено назване девтероканонске (грч.), другоканонске, као и за политичка и верска питања везана за време њиховог настанка, у историји познатог као доба антике.

Ово је било време настанка последњих старозаветних канонских књига, такође и првих новозаветних књига (Посл Сол 52. г.), до 70. г. по Хр., што је и година разорења јерусалимскога Храма, и тиме и до уништења богослужбено-обредног култа код Јевреја.

Наиме, превод књига Старога завета на грчки језик обављен у Александрији од III до I века пре Хр. (тзв. превод Седамдесеторице, лат. *Septuaginta*, LXX) садржи и књиге које данашња јеврејска Библија нема, да ли из разлога што су написане на грчком и ван Обећане земље, или што су унете после закључења канона од стране људи Велике синагоге и законика Јездре у V веку пре Христа, или се изван 39 старозаветних књига друге књиге не спомињу у предговору Симаховог превода на грчки језик (настао) око 100. године по Христу, или пак што тај ужи канон не посведочава сабор у Јамнији (Јавне, око 90. г. по Хр.), – тек све књиге, које протестанти карактеришу као апокрифне, а римска Црква признаје њих седам, одн. осам, сходно саборској одлуци из Тридента 1546. г. (Товит, Јудита, 1 и 2 Макавејско, Варух с Јеремијином посланицом, Премудрости Соломонове, и Премудрости Исуса сина Сирхова), 11 ових књига православни библисти сматрају за другоканонске.

Без обзира на то како се према њима односило у православној библијској науци, и какав је став истраживача (руски библисти углавном употребљавају израз „неканонске“, а код других и нема чврстог, усаглашеног става, све док о њима коначну реч не каже будући свеправославни сабор), у виду треба имати да се неке од њих употребљавају на богослужењима (нпр. Премудрости Соломонове у виду паримија у току Часнога поста, као и Макавејске за Празник Макавејаца, и др.).

С обзиром на то да и ове књиге данас имамо у преводу, неопходно је да им се више посветимо. И као што из разних угла-

ва истраживања разматрамо протоканонске књиге (писац, време и место писања, адресати, интегритет дела, језик на којем је оно написано, садржина, теологија, међузависност од других библијских и небиблијских списа тог времена, и др.), морамо и овим списима приступати не само с чисто духовне стране, него истицати и друге карактеристике, све у контексту тадашњих културно-историјских прилика, при чему се имају користити резултати истраживања у свету познатих библиста.

Овде сабрани прилози истраживача о појединим другока-нонским књигама, о верским покретима у Јудејству од времена Другога храма (515. г. пре Христа – 70. г. по Христу), као што су: фарисеји, садукееји, есени, законици, књижевници и др.) или пак о познатим личностима и хронографима јудејскога народа који су извршили снажан утицај не само на сународнике у дијаспори (Филон Александријски, Јосиф Флавије), него чак и о географским областима у античком Ханану, и по другим темама (Синедрион, синагога, субота, јеврејски календар ...) – све ово употпуњује наше познавање ових тема, тим више што су их аутори излагали у контексту старозаветних и новозаветних списа, као и дела споменутих Јудејаца из дијаспоре, а и других нејеврејских писаца овога времена.

Читалац ових прилога стиче слику о месту ових списа у периоду антике, при чему опажа богословску вредност свакога од њих. Библијски писац своју књигу не саставља ради забаве, него ради пружања трајне поуке – непоходности (о)чувања отачке вере у Бога Јахвеа и, с њом у вези, предања и обреда прописаних још Мојсијевим Законом, а разрађених каснијим предањем.

Православна Црква препознала је (и цени) да су ове књиге „корисне за духовно-морално изграђивање“, за разлику од става према другим списима, у науци познатих као „апокрифи“ (књига Енохова, Псалми Соломонови, Оде Соломонове, књига Јубилеја, Аристејево писмо – који су овде обрађени, мада их иначе има много!).

Сматрамо да ће овако изабрана и уређена (ова) група чланака бити подстрек за даље истраживање овога периода, који, иначе, обележава изузетно плодно религијско стваралаштво, и то не само у Јудејаца.

Др Илија Томић,
ванредни професор

Преводилац ових студија се двоумио како да наслови овај зборник радова који обрађују углавном период између Другог храма (515. г. пре Хр. – 70. г. по Хр.), што је време од обнове јерусалимског Храма под Јездром-Немијом (тзв. Зоровавељов храм) до његовог рушења под Римљанима. Ако се узме да је време писања старозаветних књига већ било окончано, будући да је управитељ Јездра с Великом синагогом, како се тврди, углавном успоставио старозаветни канон књига (око 450. г. пре Хр.), а да су у многољудној јудејској колонији у Александрији настајали библијски списи на грчком језику – што је додатни разлог што ове књиге нису ушле у јеврејски канон књига – , било је нормално очекивати да се књигозналци, истраживачи Светога писма, почну занимати и овим списима, фактички производима јеврејског ума и побожности. Уз то, проучавани су и списи који су се тицали јеврејске религије, рецимо, утицаја новообављеног превода Библије на грчки језик (тзв. превод Седмдесеторице, Септуагинта, LXX, из 3-2. в. пре Хр.) на народе међу којима је Богом изабрани народ живео (и с тим у вези Аристетејево писмо); затим, настанак верских покрета или заједница, одн. странки, секти (књижевници, фарисеји, садукееји, зилоти, есени, кумранци и др.) или, пак, значајне јудејске личности које су оставиле снажног трага у јудејској духовној и секуларној историји (Филон Александријски, Јосиф Флавије, Хилел и Шамај), уз то, географско окружење, области које су Јевреји у великој мери били напустили услед депортација, прогона, верско-политичког угњетавања или економске беде (Јудеја, Самарија, Галилеја, Декапољ) и друге теме као субота, Синедрион, календар...

Имајући на уму бујање апокалиптичке књижевности, и то не само у Јудејству, било је очекивати да јеврејски библијски стручњаци и овде заузму став, пре свега, ради одбране својих верских учења изложених у Тори (Мојсијевом Закону), али и у циљу очувања свог националног идентитета, који је најснажније био изражен у поштовању суботе, до те мере да се говорило да нису Јевреји очували суботу, него је субота очувала Јеврејство! Како се односити према апокрифним списима или пак према религијско-филозофским разматрањима народа у најближем ок-

ружењу, одн. у дијаспори? Рецимо, Књига о Еноху, или Књига јубилеја, Псалми и Оде Соломонове, поред тога и разна „взне-сења“ или „завети“ праотаца и отаца у јеврејском народу, имали су снажан уплив на мисао овог јединог монотеистичког народа на Блиском истоку, и он се према свему овоме морао одредити и казати јасну и снажну чврсту библијску реч.

У науци се доба између писања последње старозаветне књи-ге, књиге пророка Малахије (420. г. пре Хр.), и настанка Ма-тејевог јеванђеља назива *интертестаментални период*, што је време од 400 година. Уз то, пошто су у овом периоду углавном написане другоканонске књиге Старога завета, то се исти тај период назива и *деветероканонски период*. Па и оваква подела периода није потпуно одговарајућа, пошто је неколико протока-нонских старозаветних књига (Јездра-Немија, Данило, Дневници) написано после 400. г. пре Хр.

Сам пак израз *интертестаментални период* (= међузаветни период) може се не допадати неким библистима из разлога што подразумева два завета, одн. и Нови завет уз Стари, а Нови завет припадници мојсијевске вере одбацују. Отуда се ова богата ли-тература, која је заиста цветала у јудејству пред долазак у телу Господа Исуса Христа, па и упоредо с новозаветним списима (!), може радије обележити изразом „позадина“, околни свет, миље Новога завета. Израз „позадина“ (енгл. background) доиста је одо-маћен у англосаксонском свету и ушао је у наслове многих биб-лијских (и небиблијских!) енциклопедија, лексикона, стручних дела, ма како да се увиђа да израз „позадина“ није најприклад-није решење, па су стога неки препоручивали изразе: „контекст“, „околина“, „околни свет“ Новога завета, или једноставно „свет“ (у нас је објављено класично дело Едуарда Лозеа под насловом „Свет Новога завета. Верске и политичке прилике у Христово време“, Београд 1986), или можда неки други израз. Међутим, из-раз „позадина“ се сасвим добро схвата и иначе је много раширен, јер жели да означи атмосферу настанка овог или оног списка или одиграног историјског догађаја. Настоји се једноставно рећи да Нови завет, у појединим овосветским стварима (рецимо, грчки језик), није независан од осталих дела јеврејске мисли и, уопште, мисли и духа тадашњег јелинистички образованог човека.

Постоји више енциклопедија које у наслову садрже израз „по-задина“ (background), или већ тај предзнак имплицира поглед на

Нови завет са стране другачије религијске или мисаоне оријентације. Већ је С. К. Barret издао *The New Testament Background* (rev. ed. 1987), док Craig A. Evans уређује *Noncanonical Writings and New Testament Interpretation* (1992), наводећи примарну литературу из околног света Новог завета. Карактеристичне су две енциклопедије које приказују рабински, одн. јелинистички приступ Новом завету: S. T. Lach, *A Rabbinic Commentary to the New Testament* (1987) и *The Hellenistic Commentary to the New Testament*, ур. М. Е. Boring, К. Berger, and С. Colpe (1985), што ће рећи да студије у њој објављене доносе паралеле из јелинистичког света. Као поуздани извор података препоручује се С.С.Keener's *The IVP Bible Background Commentary on the New Testament* (1993), где се из пасуса у пасус разматра његова позадина у светлу околног света.

Студије овде донете углавном су преводи из једне друге поуздане библијске енциклопедије, уствари, лексикона: *Dictionary of New Testament Background*, коју су уредили Craig A. Evans и Stanley E. Porter, а објавила позната издавачка кућа InterVarsity Press, Downers Grove, Illinois, Leicester, England, 2000, на 1300 страна, а уз учешће најпознатијих имена из света библијске науке, с посебним акцентом изучавања међузаветне библијске књижевности. Ипак, скрећемо пажњу нашем читаоцу да су студије у овој књизи писали неправославни библијски радници, па су могућа и неправославна тумачења, тим више што те студије праве осврте на савремену ванбиблијску литературу, што може одвести у погрешне закључке. Наш читалац ће то препознати.

Радови у овом зборнику објављивани су повремено у „Гласнику“, званичном органу Српске патријаршије, као и у „Хришћанској мисли“, док је краћи рад о књизи о Јудити пронашао своје место на страницама „Видослова“. Има се утисак да су наишли на добар пријем код библиста. У подтексту сваког објављеног чланка навели смо назив научног часописа и датум.

Кад се говори о *деветероканонским књигама*, које су овде подробно обрађене, истичемо да о њима скоро и није писано на српском језику, што и не чуди с обзиром на то да наша Библија није садржавала ове књиге све до 2010. г. кад је први пут у историји објављен тзв. шири канон старозаветних књига. Овиме се жели рећи да је српска Библија „оправослављена“, јер те књиге садрже и грчка и црквенословенска Библија, које су богослужбеном употребом – читањима у виду тзв. паримеја

и иначе -, стекле ауторитативни статус у Православној цркви, што је Вулгата у Римокатоличкој цркви.

Поред овога, треба споменути и чињеницу да ове књиге из тзв. ширег, александријског старозаветног канона нису обрађиване у наставним јединицама на нашим богословијама или пак на факултетима; наставни програм их је тек регистровао једном наставном јединицом.

И пре превода девтероканонских књига од стране митрополита црногорско-приморског Амфилохија (Радовића) и епископа захумско-херцеговачког Атанасија (Јевтића), објављеним и у саставу српске Библије 2010. г., било је и раније људи који су увиђали важност њиховог превода на српски језик. Тако је епископ бачки Платон Атанацковић превео Премудрости Соломонове и Премудрости Исуса сина Сирахова и објавио их у Бечу 1857. г. у збирци *Сочиненија Соломонова и Сирахова*, уз предговор свакој књизи, изношење садржине и уз речник мање познатих лица споменутих у књигама, да би се Премудрости Соломонове и Сирахове појавиле још једном, у Старом Бечеју 1912, штапане новим правописом (занимљиво је да текст доноси по главама без распореда по стиховима).

У нас се другоканонским књигама бавио и протојереј Хранислав Томић, који је замислио да објави читав низ ових књига. Он је превео неколико ових књига и објавио их у часопису, док је као сепарате штампао два рада: *Апокрифни уметци у канонским књигама Старога завета* (Београд 1928) и *Књига о Товиту* (Београд 1929). Није нам познато зашто је стао са објављивањем својих радова на овом библијском пољу, што је велика штета за науку, јер је већ у ова два наведена наслова показао своју стручност, и то не само за превођење него и за критички апарат, коментаре, одн. уводе, писане с највећом акривијом уз коришћење извора на грчком и латинском језику и савремене литературе, првенствено на немачком.

Недавно је протођакон Радомир Ракић, као први у српској библијској науци, објавио *Увод у девтероканонске књиге Старога завета* (Београд 2013) и тиме је у знатној мери попунио празнину у нашој библијској старозаветној науци. Из ове књиге доносимо на почетку део увода у овај старозаветни корпус.

Такође је и превод Макавејских књига („Књиге Макавејске“, Требиње-Никшић-Врњачка Бања 1995, стр. 419) из пера еписко-

па Атанасија Јевтића капитално дело, образац како се, и поред огромне ерудитивности којим дело обилује у својим општим и посебним коментарима, дух списа може применити на свако доба људске историје, па збивања у макавејским устанцима и ратовањима бивају осавремењена!

Надати се да ће другоканонске књиге ући у наставни програм наших црквено-просветних установа, па ће се наши библисти више бавити овим књигама, освештаним богослужбеном употребом (нпр. Молитва Манасијина чита се на сваком Великом повечерју, док се из Премудрости Соломонових чита много, посебно уз Часни пост).

* * *

Господ Христос, његови ученици и први хришћани били су Јевреји, али је Јеванђеље одмах прекорачило границе Палестине и зашло у јелинистичко-римски околни свет. Ова два подручја – Јудејство на једној и јелинистичко-римски свет на другој страни – не могу се оштро одвојити једно од другог, јер од времена Александра Великог и Палестина је била изложена снажним јелинистичким утицајима, који су дошли до изражаја свуда у земљи и у самом Јерусалиму. Пошто су хришћанске заједнице, осниване једна за другом наоколо Средоземног мора, углавном произашле из кругова јелинистичких синагога и њиховог подручја, прво хришћанство је упознало грчко наслеђе и његов даљи јелинистички развој углавном посредством јелинистичког Јудејства.

Новозаветни списи су истовремено најважнији извор за разумевање његове околине; они садрже тачно датоване податке о стању ствари у Палестини и у Римском царству, а који су у поређењу са сувременом литературом, натписима и нелитерарним документима, као и са открићима археологије, могу ближе описати и датовати (Е. Лозе).

* * *

Напомињемо да уз сваки рад објављен у овом зборнику следи односна литература. Овде такође доносимо најважнију *библиографију* из интертестаменталног периода на српском, руском и другим језицима:

Хранислав Томић, *Апокрифни уметци у канонским књигама Старога завета*, Београд 1928; Исти, *Књига Товита*, Београд 1929; Божа Јовановић, *Књига Товита*. Литографисане лекције за ученике Богословије Светог Саве, Београд 1912; Радомир Ракић, *Увод у дветероканонске књиге Старога завета*, Београд 2013; Илија Томић, *Противници Есенске заједнице у кумранским списима*, Београд 2004; Исти, *Јудејске верске заједнице у доба антике*, Београд 2010 (у оба дела в. опсежну библиографију!); Едуард Лозе, *Свет Новог завета. Верске и политичке прилике у Христово време*, Београд 1986; Celestin Tomić, *Vrijeme iščekivanja*, Zagreb 1989; Ante Popović, *Središnje teme Staroga zavjeta*, Zagreb 2006 (в. релевантну библиографију); Нестор Дагајев, *Историја ветхозавјетнаго канона*, С.-Петербург 1898; Н. Астафјев, *Опит историји Библији в Росији*, Петербург 1889; *Пространјј катихизис Филарета*, 68. изд., Москва; протоиерей П. Солярский, *Опыт библейского словаря собственных имен* (т. IV, СПб., 1884); протоиерей Г. Смирнов-Платонов, *Очерки о неканонических книгах; О книге Товита* (Православное обозрение, 1862, октябрь); Исти, *Неканонские књиге Старога завета* (Православное обозрение, 1862, IX, септембар); Дроздов, *О происхождении книги Товита*, Киев 1901; Олесницкиј, *Руководство в свидѣнија о свѣташченем Писании*; П. Јунгеров, *Неканонские книги Ветхаго завјета*. Спб 1908; М. Сољски, *Из лекција о Светоме писму* (Труди Кијев. Дух. Акад. за 1871, II, јул).

Carson, D. A. *An Introduction to the New Testament*. 2nd ed. Grand Rapids, MI: Zondervan, 2005; Cochrane, Charles Norris. *Christianity and Classical Culture: A Study of Thought and Action from Augustus to Augustine*. Oxford, England: Oxford University Press, 1974; Eusebius Pamphilus of Caesarea, "Oration in Praise of Constantine." <http://www.newadvent.org/fathers/2504.htm>; Gibbon, Edward, "The Internal Prosperity in the Age of the Antonines." In *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. N.p.: B&R Samizdat Express, n.d.; Gowan, Donald E., *Bridge between the Testaments: A Reappraisal of Judaism from the Exile to the Birth of Christianity*. 3rd ed. Allison Park, PA: Pickwick, 1986; Henry Thompson Rowell, *Rome in the Augustan Age*. Oklahoma: University of Oklahoma, 1962; Kim, Seyoon, *Christ and Caesar: The Gospel and the Roman Empire in the Writings of Paul and Luke*. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans, 2008; Lea, Thomas D., and David Alan Black, *The New Testament. Its Background and Message*. 2nd ed. Nashville, TN: Broadman & Holman, 2003; Mommsen, Theodor, *A History of Rome under the Emperors*. New York, NY: Routledge, 1992; Origen. "Contra Celsus, Book II." <http://www.newadvent.org/fathers/04162.htm>; Russell, D. S., *The Jews from Alexander to Herod*. Oxford, England: Oxford University Press, 1967; Stevenson, John, "The Intertestamental Period." <http://www.angelfire.com/nt/theology/15-400sy.html>; Surburg, Raymond F., *Introduction to the Inter-*

testamental Period. St. Louis, London: Concordia, 1975; E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, 3 Bände, 4. Aufl. 1901-1911; H. Preisker, *Neutestamentliche Zeitgeschichte*, 1937; J. Jeremias, *Jerusalem zur Zeit Jesu*, 3. Aufl. 1963; J. Leipoldt/W. Grundmann, *Umwelt des Christentums*, I, Darstellung des neutestamentlichen Zeitalters, 1965; II. Texte zum neutestamentlichen Zeitalter, 1967; III. Bilder zum neutestamentlichen Zeitalter, 4. Aufl. 1966; B. Reicke, *Neutestamentliche Zeitgeschichte*, 1968; A. Schlatter, *Geschichte Israels von Alexander d. Gr. bis Hadrian*, 3. Aufl. 1925; F. L. Ehrlich, *Geschichte Israels von den Anfängen bis zur Zerstörung des Tempels (70 n. Chr.)*, 1958; M. A. Beek, *Geschichte Israels vom Abraham bis Bar Kochba*, 1961; M. Metzger, *Grundriss der Geschichte Israels*, 1963; P. Wendland, *Die hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum und Christentum*, 2.3. Aufl. 1912; P. Volz, *Die Eschatologie der jüdischen Gemeinde im neutestamentlichen Zeitalter*, 1934 (= 1966); H. H. Rowley, *Apokalyptik. Ihre Form und Bedeutung zur biblischen Zeit*, 3. Aufl. 1965.

Предраг Ракић,
преводиалац

ИНТЕРТЕСТАМЕНТАЛНИ ПЕРИОД
Студије из библијске науке

превео са енглеског језика Предраг Ракић

Редакција превода:
Протођакон Радомир Ракић

Издавач:
ИЗДАВАЧКА ФОНДАЦИЈА
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
АРХИЕПИСКОПИЈЕ БЕОГРАДСКО-КАРЛОВАЧКЕ
Београд, Краља Петра 5
Тел. 011/3025 105, 3025 106
E-mail: izdavackafondacija@spc.rs

За Издавача:
Градимиr Станић

Главни и одговорни уредник:
Протопрезвитер-ставрофор
проф. др Владимир Вукашиновић

Рецензент:
Др Илија Томић,
ванредни професор Православног богословског факултета
Универзитета у Београду

Корице:
Милорад Видовић

Тираж:
500 примерака

Штампа:
Штампарија Српске Православне Цркве
Београд, Краља Петра 5

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

27-242-274.2/.4(075.8)(082)
94(33)(082)
821.411.16'02.09(082)
27-9'00''(082)

РАКИЋ, Предраг, 1973-

Интертестаментални период : студије из библијске науке / са енглеског превео Предраг Ракић. - Београд : Издавачка фондација Српске православне цркве Архиепископије београдско-карловачке, 2015 (Београд : Штампариија Српске Православне Цркве). - 319 стр ; 23 см. - (Библиотека Уцбеници и приручници ; књ. 2)

Тираж 500. - Стр. 5-6: Уз ову књигу / Илија Томић. - Библиографија уз сваки рад. - Библиографија: стр. 213-215.

ISBN 978-86-84799-73-1

а) Хришћанска црква - 1в - Зборници б) Свето писмо. Стари завет - Тумачења - Зборници с) Јевреји - Историја - Стари век - Зборници д) Јеврејска књижевност - Зборници

COBISS.SR-ID 214505740